

Vaculík, Jaroslav

Poválečná reemigrace balkánských Čechů

In: *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca. IV, (Příspěvky přednesené na IV. balkanickém sympoziu v Brně ve dnech 25. a 26. května 1994)*. Dorovský, Ivan (editor). 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1995, pp. 207-214

ISBN 8021011580

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/122756>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

POVÁLEČNÁ REEMIGRACE BALKÁNSKÝCH ČECHŮ

Hlavní příčinou reemigrace balkánských, tj. rumunských, jugoslávských a bulharských Čechů po druhé světové válce byly, stejně jako v případě českého vystěhovalectví v 19. století, především hospodářské důvody, snaha o zlepšení ekonomického postavení. Reemigrace se uskutečnila ze zemí, které se po roce 1945 ocitly pod komunistickou dominancí, jež znamenala mimo jiné likvidaci soukromého vlastnictví a individuálního podnikání. Československo se po roce 1945, přes silný vliv komunistické strany, jevilo, stejně jako před rokem 1938, ostrůvkem demokracie v totalitním moři států okupovaných Sovětskou armádou. Patřilo ke spojeneckým mocnostem, které ve válce zvítězily a svou hospodářskou úroveň a relativní prosperitou se příznivě odlišovalo od zaostalých agrárních zemí na jihovýchod od svých hranic. Významným podnětem k reemigraci byl i vysoký stupeň idealizace poměrů v Československu a silný pocit hrdoosti na příslušnost k českému národu.

To byly hlavní důvody, proč balkánští Češi reagovali tak spontánně na výzvu československé vlády k návratu do vlasti. Na rozdíl od období po první světové válce se doba zdála být pro přesídlení výhodnější, neboť proponovaný odsun příslušníků německé a maďarské menšiny z ČSR měl vytvořit příznivé podmínky pro získání existenčních možností v zemědělství, živnostenském podnikání, průmyslu, veřejných službách i ve státní správě.

V případě balkánských Čechů šlo zejména o námezdní pracovníky v zemědělství, lesnictví a hornictví. Širšímu zapojení kapitálově silnějších jedinců z řad krajanů totiž bránily především nevyřešené otázky převodu majetku ze zahraničí do ČSR, neboť většina zainteresovaných států (Rumunsko, Jugoslávie) nebyla ochotna podepsat příslušné majetkoprávní konvence. Málo vstřícná však byla i politika československých vládních orgánů zabezpečujících reemigraci, které byly již před únorem 1948 v rukou komunistů (ministerstva vnitra, zemědělství, sociální péče, Národní pozemkový fond). Československá vláda jednostranně zdůrazňovala potřebu reemigrantů jako nových pracovních sil a nevytvářela dostatečné podmínky pro usídlování soukromých rolníků a živnostníků. „Třídenní přístup“ k reemigrantům vyvrcholil po únoru 1948, kdy (přes pokraču-

jící provádění pozemkové reformy) přesídlencům již nebyla půda přidělována do soukromého vlastnictví, ale byli usazováni převážně jako zemědělství a lesní dělníci u státních statků a lesů.

Československo uzavřelo s příslušnými zeměmi reemigrační dohody, které obsahovaly zvláště ustanovení o technickém provedení reemigrace, o movitém a nemovitém majetku reemigrantů a transferu peněz. Dohoda s Rumunskem měla charakter protokolu z 10. července 1946, který obsahoval jen rámcová ustanovení, neboť majetkové záležitosti měla řešit zvláštní konvence. Jednání o konvenci však nevedlo k žádoucímu cíli, a proto reemigrovali z Rumunska především nemajetní krajané do námezdního poměru. Reemigrační úmluva s Jugoslávií byla podepsána ve formě protokolu 13. listopadu 1948, avšak zhoršení vzájemných vztahů neumožnilo její plnou realizaci. Na základě protokolu s Bulharskem ze 6. května 1949 došlo v letech 1949-1950 k reemigraci bulharských krajanů.¹¹

V zahraničí plnily úkoly související s transferem reemigrantů přesídlovací komise zřízené ministerstvem sociální péče. Na základě usnesení vlády z 28. května 1946 byly vytvořena Československá reemigrační a repatriační mise v Bělehradě, souladu s československo-rumunskou dohodou vznikla Československá přesídlovací komise v Oradea Mare a podle československo-bulharské reemigrační smlouvy Československá přesídlovací komise v Sofii.¹²

Zpočátku, v letech 1945-1946, probíhala reemigrace samovolně nebo v souvislosti s repatriací a nebyla ještě státem organizována. Ve větším počtu přicházeli jugoslávští partyzáni, kteří se usídlovali převážně na jižní Moravě. Tito první reemigranti nebyli spolehlivě podchyceni ani ministerstvem zemědělství, ani úřady ochrany práce. V letech 1947-1950 šlo převážně o nemajetné průmyslové a zemědělské dělníky a malozemědělce z Rumunska, kteří po prokázání kvalifikace byli postupně usídlováni na samostatných zemědělských usedlostech. Tento obraz doplňovali v letech 1949-1950 reemigranti z Bulharska, kteří byli usídlováni především na státních statcích jako zemědělství dělníci.

Reemigrací bylo po válce dosaženo návratu více než 200 tisíc osob, z toho bylo 21 tis. Čechů a Slováků z Rumunska (14 tis. příslušelo k zemědělství a lesnictví a 4 tis. k průmyslu a řemeslu), více než 5 tis. z Jugoslávie a více než 1 tis. z Bulharska.¹³ Transfer reemigrantů zajišťovaly vlakové soupravy, které přepravovaly nejen osoby, ale i množství zavazadel, svršků, nábytku, zemědělského inventáře a dobytka.

Pro přechodné ubytování reemigrantů po příjezdu na naše území bylo třeba zříditi shromažďovací střediska. Pro rumunské a další navrátilce byla v provozu střediska v Berouně, Chebu, Suchém Vrtném u Českých Budějovic a Šumperku. Správa a provoz středisek byly svěřeny okresním národním výborům.

Počínaje 12. zářím 1945 byla zavedena povinná evidence všech reemigrantů. Registrační průkazky vydávaly kromě shromažďovacích středisek také okresní národní výbory a ministerstvo sociální péče. Do 15. června 1948 bylo jen na tomto ministerstvu registrováno 15 298 reemigrantů z Rumunska.

Po provedení transferu reemigrantů následovalo jejich usídlování. K usnadnění usídlování reemigrantů ustanovil zákon č. 31/1947 Sb. zásadu, že reemigrantům přísluší přednostní právo před všemi ostatními uchazeči vyjma ty, kteří měli ještě silnější přednostní právo (účastníci odboje, političtí vězni, oběti války).⁴ K 25. říjnu 1946 bylo s vědomím ministerstva zemědělství usídleno již 754 navrátilců z Rumunska a 384 z Jugoslávie. Zároveň bylo vybráno 300 usedlostí ve vyšších polohách pro Čechy z Bosny.⁵ Nebylo vyhověno Čechům ze Slavonska, kteří měli 6-10 ha vinic a 10-15 ha jiné půdy, ani Čechům z Banátu s 30-50 ha.⁶ Se zmenšující se půdní rezervou klesaly možnosti usídlení samostatných zemědělců, ale vzrůstaly požadavky na umístování lesníků a zemědělských dělníků.

Na podzim 1947 bylo k dispozici několik tisíc volných zemědělských usedlostí, a to ve velikosti od 2 do 20 ha. Tyto usedlosti byly určeny především pro reemigranty, kteří měli přijít z horských oblastí Rumunska a Jugoslávie a které byly pro ně určeny v dohodě s reemigračním odborem ministerstva sociální péče. Podle stavu k 15. listopadu 1947 bylo usídleno mj. 2342 rodin krajanů z Rumunska a 543 z Jugoslávie.⁷

Zpráva ministerstva sociální péče o stavu reemigrace z března 1948 hovořila o tisíci volných zemědělských objektů ve výměře od 6 do 13 ha pro zemědělce z Rumunska a Bulharska, 2 tis. objektech od 2 do 6 ha vhodných pro lesní dělníky a 1600 domácích pro zemědělské dělníky. Soběstačné zemědělské usedlosti v pohraničí obdrželo 11 tis. rodin reemigrantů, z toho 1412 z Rumunska. Samostatné zemědělské závody již neobdrželi navrátilci z Bulharska, kteří se vrátili v rámci organizované reemigrační akce na přelomu let 1949-1950. Československému velvyslanectví v Bulharsku bylo sděleno, že reemigranti nebudou moci být uspokojeni přidělením zemědělského majetku pro nedostatek osídlovacích možností,

jak individuálních, tak i kolektivních, jelikož větší zemědělské celky přebírá zásadně do vlastní správy a obhospodařování stát“.⁸

Zemědělství dělníci z řad reemigrantů byli směřováni nejen do pohraničí, ale i do vnitrozemí, neboť „musíme mít dotovány zemědělské síly, dokud nebude provedena kolektivizace“.⁹ Na podzim 1948 směřovaly do vnitrozemí tři tisíce rodin z Rumunska. Celkem počítal první pětiletý plán na léta 1949-1953 se získáním 20 tis. nových pracovních sil z řad reemigrantů. Pro splnění tohoto úkolu se uvažovalo především s reemigranty z Rumunska, Jugoslávie a Bulharska.

a) Rumunsko

Reemigranti z Rumunska tvořili po volyňských Čechů a maďarských Slovácích třetí největší reemigrační skupinu. Před válkou žilo v Rumunsku 34 tis. Slováků a 11 tis. Čechů, z toho bylo přes 80 % rolníků a 10 % zemědělských dělníků. Češi sídlící na venkově měli rumunské státní občanství, zatímco čeští odborníci a obchodníci ve městech si ponechali československé občanství (3 tis. osob). Češi byli zvláště římský katolíci a z menší části čeští bratři. Čeští zemědělci žili hlavně v jižním Banátě v oblasti Dunaje. Krajanské kolonie v Bukurešti a dalších městech tvořili většinou řemeslníci, obchodníci a dělníci. Význačným rysem naší menšiny v Rumunsku byla silná populace – 5-7 dětí. To bylo také příčinou početné emigrace rumunských Čechů do Bulharska a Jižní Ameriky.

Otázka reemigrace rumunských krajanů byla již v říjnu 1945 předmětem jednání československých představitelů s místopředsedou rumunské vlády Gheorge Tatareskem. Dne 7. prosince 1945 předložilo československé vyslanectví rumunskému ministerstvu zahraničních věcí memorandum, v němž byla obnovena žádost o umožnění reemigrace osob české a slovenské národnosti z Rumunska do ČSR. Ministr zahraničních věcí Tatarescu obdržel 5. dubna 1946 československý návrh protokolu o transferu osob české a slovenské národnosti z Rumunska do ČSR. Při této příležitosti zdůraznil, že rumunská vláda zaujímá příznivé stanovisko k přesídlení Čechů a Slováků. Rumunský protinávrh ponechal majetkoprávní otázky otevřeny, což bylo rumunskou stranou odůvodňováno její nepříznivou hospodářskou situací. Po doplnění rumunského protinávru československými pozměňovacími návrhy došlo 10. července 1946 v Bukurešti k podpisu protokolu.

Ten umožňoval přistěhovalcům vzít si s sebou do ČSR osobní svršky, nábytek, domácí zařízení, osobní skvosty a nejnnutnější nářadí pro provozování řemesel. Rumunská vláda souhlasila, aby zvláštní konvence upravily otázku živého a mrtvého inventáře, rumunské měny a nemovi-

tostí. Reemigranti byli povinni likvidovat do data reemigrace své dluhy a závazky pocházející z daní a dávek. Protokol umožňoval československému vyslanectví v Bukurešti detašovat svého vyššího úředníka a patřičný personál do Oradea Mare (Velký Varadín) za účelem zřízení úřadu Československé přesídlovací komise (ČSPK).^{10'}

Usídlování reemigrantů z Rumunska bylo příslušnými československými úřady připravováno již od května 1946. Koncem tohoto měsíce rozhodl Osídlovací úřad, aby pro usídlování rumunských krajanů byly určeny okresy v jižních, západních a severovýchodních Čechách a v západním Slezsku. Ministerstvo zemědělství plánovalo usídlit reemigranty z řad zemědělců na usedlostech v rozloze 5-10 ha ve vyšších polohách až do 800 m, lesní dělníky na usedlostech od 2 do 5 ha rovněž ve vyšších polohách a zemědělské dělníky na usedlostech do 2 do 5 ha v oblastech horských pastvinářských družstev (HPD). K 1. září 1946 počítalo s umístěním 5 tis. reemigrantů, a to 1700 zemědělců, 900 zemědělských a 3 tis. lesních dělníků. V Čechách mělo být usídleno 4700 osob, kdežto ve Slezsku pouze 900 lidí.^{11'}

V srpnu 1946 zahájila ve Varadíně (Oradea) činnost Československá přesídlovací komise pro Rumunsko, do jejíhož čela byl postaven nadlacový advokát dr. Ivan Bujna. Její činnost se však mohla rozvinout až po 31. prosinci 1946, kdy do Varadína dorazil odborný personál složený ze zástupců jednotlivých ministerstev. Ve smyslu memoranda rumunských krajanů ze 7. listopadu 1945 bylo do Rumunska vysláno rovněž 12 českých a 19 slovenských učitelů, kteří měli mj. pomáhat při reemigrační akci.

Svaz československých kulturních spolků v Rumunsku se sídlem v Aradu zaslal ve věci reemigrace několik memorand kompetentním úřadům v ČSR i československému vyslanectví v Bukurešti. V nich se mj. konstatovalo, že „krajané by velmi těžce nesli, aby se při reemigraci na ně pohlíželo jako na méněcenné nebo jako na cizince, jak se již stalo. ... Jejich zvyky, chování jsou přizpůsobeny okolí, ve kterém dosud žili a bylo by nutné, aby to bylo bez úsměšků respektováno a tolerováno.“^{12'}

b) Jugoslávie

Podle odhadu Československého ústavu zahraničního žilo v roce 1945 v Jugoslávii 50 tis. Čechů a 80 tis. Slováků.^{13'} Reemigrace Čechů z Jugoslávie měla převážně individuální charakter. Již v letních měsících roku 1945 se do ČSR vrátilo velké množství krajanů, mezi nimi zvláště příslušníci 1. československé partyzánské brigády J. Žižky z Trocnova, kteří se usídlili v okrese Moravský Krumlov, a to v Jifících a Mišovicích.

Šlo zejména o mladé lidi bez pevného vlastnického vztahu k půdě, kteří přišli s myšlenkou kolektivního obdělávání půdy.

V prostředí české minority v Jugoslávii byla všeobecná nálada pro návrat, a to i za cenu, že by tamní Češi byli nuceni zanechat veškerý majetek na místě. Jugoslávská vláda souhlasila s vystěhováním krajanů za předpokladu, že bude dobrovolné a jugoslávský stát nevyplatí náhradu za opuštěné nemovitosti.¹⁴

Po prvním transportu partyzánů v létě 1945 přijeli v lednu 1946 jejich rodinní příslušníci. Šlo celkem asi o tisíc osob, které se značnými potížemi byly usídleny, a to většinou na jižní Moravě. Ti, kteří se vraceli individuálně, podle dopisu Československého ústavu zahraničního předsedovi vlády Z. Fierlingerovi, „marně cestují, aby se uchytili. Jsou roztrpčeni, chtějí se vrátit do Jugoslávie.“¹⁵

Výsledkem cesty státního tajemníka z ministerstvu zahraničních věcí dr. Vladimíra Clementise do Jugoslávie v první polovině roku 1946 bylo ujištění jugoslávské vlády, že si přeje reemigrační smlouvu, nedá však náhradu za pozemky. Jugoslávská vláda byla ochotna souhlasit s reemigrací československých státních příslušníků a 2-3 tisíc dalších žadatelů, kteří již své žádosti podali. Nebyla však ochotna souhlasit s dalšími žádostmi o propuštění z jugoslávského státního svazku.

c) Bulharsko

V souladu s výzvou československé vlády, která 31. července 1945 vyzvala krajanů v zahraničí k návratu do vlasti, usilovali také bulharští Češi o organizovanou reemigraci. Již 1. srpna 1945 zaslal Národní dům ve Vojvodově dopis předsedovi vlády Zdeňku Fierlingerovi, kterému tlumočil přání zdejších Čechů vrátit se do vlasti.¹⁶ Od jara 1946 usilovalo ministerstvo zemědělství o vytvoření příznivých předpokladů k usídlení bulharských Čechů, kteří byli známi jako úspěšní pěstitelé zeleniny, a to na jižní Moravě a v jižních Čechách. Avšak většina z dvanácti okresů, které žádost ministerstva obdržely, reagovala negativně, neboť se jednalo o úrodné okresy s největším přílivem uchazečů o půdu z vnitrozemí.¹⁷

V prosinci 1946 přicestovali do Prahy zástupci bulharských krajanů, aby na ústředních úřadech projednali možnosti usídlení. Při jednáních na ministerstvech zemědělství a sociální péče, zemském národním výboru a Československém ústavu zahraničním jim bylo doporučeno, aby vyčkali podepsání dohody mezi vládami obou zemí o transferu majetku. Zároveň byli upozorněni, že oblast k jejich usídlení nejvhodnější – jižní Morava – je novými osídlenci saturována.¹⁸ Někteří bulharští Češi, kteří nebyli vázání nemovitým majetkem, se již v roce 1946 (a také v letech 1947 a 1948) vraceli a usazovali v pohraničí.¹⁹

V souladu s protokolem o hospodářských poradách mezi československou a bulharskou delegací z dubna 1948 byly 6. května 1949 podepsány úmluva o úpravě přesídlení osob české a slovenské národnosti z Bulharska do ČSR a dohody o výši a způsobu transferu jmění přistěhovalců, které se staly právním podkladem umožňujícím realizovat reemigrační akci.^{20/}

První dva transporty reemigrantů z Bulharska v počtu 786 osob překročily československé hranice u Štúrova v prosinci 1949. Byly dirigovány na jižní Moravu, kde ředitelství státních statků dalo k dispozici rodinné domky. Třetí transport dojel 23. ledna 1950 a jeho příslušníci byli umístěni jednak na státních statcích na jižní Moravě, jednak v průmyslových závodech na Chebsku a Karlovarsku.

Vzhledem k tomu, že se dodatečně přihlásilo k reemigraci dalších téměř 400 osob, byl realizován ještě čtvrtý transport, který přijel do Mikulova 23. května 1950. Ve čtyřech transportech se tak vrátilo celkem 1336 reemigrantů z Bulharska.

POZNÁMKY:

- 1) Státní ústřední archiv (dále jen SÚA), fond Ministerstvo práce a sociální péče (dále jen f. MPSP), k. 336, dopis ministerstva sociální péče Úřadu předsednictva vlády z 15. 6. 1949.
- 2) Tamtéž, k. 268, dopis ministerstva sociální péče Kanceláři Ústavodárného národního shromáždění z 24. 7. 1947.
- 3) Tamtéž, k. 336, konečná zpráva o reemigraci z 28. 2. 1950.
- 4) SÚA, fond Úřad předsednictva vlády (dále jen f. ÚPV), k. 803, dopis předsednictva ÚNS předsedovi vlády z 12. 7. 1947.
- 5) Archiv ministerstva zemědělství (dále jen AMZ), fond Pozemková reforma – reemigrace (dále jen PR-R), zpráva z 25. 10. 1946.
- 6) SÚA, f. MPSP, k. 1062, zápis ze schůze výborů ÚNS 12. 11. 1946.
- 7) AMZ, f. PR-R, usídlení reemigrantů k 15. 11. 1947.
- 8) Slovenský národní archiv Bratislava, fond Poverenictvo poľnohospodárstva a pozemkovej reformy, č. 6095.
- 9) AMZ, f. PR-R, porada 10. 9. 1948.
- 10) SÚA, f. ÚPV, k. 1135, dopis předsedy vlády ÚNS z 4. 10. 1946.
- 11) Tamtéž, dopis ministerstva zemědělství ZNV z 24. 5. 1946.
- 12) SÚA, f. MPSP, k. 413, dopis Svazu československých kulturních spolků v Rumunsku předsednictvu vlády ČSR z 10. 12. 1946.
- 13) Tamtéž, k. 268, souhrnná zpráva o reemigraci ze 6. 10. 1948.
- 11) AMZ, f. PR-R, porada 16. 8. 1945.
- 15) SÚA, f. ÚPV, k. 1134, dopis ČÚZ Z. Fierlingerovi z 27. 3. 1946.
- 16) AMZ, f. PR-R, dopis Úřadu předsednictva vlády ministerstvu zahraničí z 3. 12. 1945.
- 17) Tamtéž, korespondence ministerstva zemědělství z března 1946.
- 18) Tamtéž, úřední záznam z 11. 12. 1946.
- 19) Tamtéž, záznam ze 13. 1. 1947.
- 20) SÚA, f. MPSP, k. 336, informace z 26. 4. 1950.

DIE REEMIGRATION DER BALKAN-TSCHECHEN NACH DEM KRIEG

Die Reemigration der rumänischen, jugoslawischen und bulgarischen Tschechen und deren Ansiedlung in den Grenzgebieten der tschechischen Länder in den Jahren 1945-1950 bildete einen Bestandteil der großen Migrationsprozesse, die zu radikalen Veränderungen der nationalen Zusammensetzung unseres Staates führten. Die Zuwanderung der Auslands-tschechen und -slowaken sollte zur Stärkung des slawischen Charakters der Republik beitragen, die zu einem national homogenen Staat werden sollte. Die Reemigranten, von denen mehr als 200 000 aus dem Ausland kamen, stellten gleichzeitig neue Arbeitskräfte dar, vor allem für die Wirtschaftszweige, die unter Arbeitskräftemangel litten (Land- und Forstwirtschaft, Bergbau).

Die Hauptursachen für die Reemigration der Balkan-Tschechen nach dem II. Weltkrieg bildeten ebenso wie bei ihrer Emigration im 19. Jahrhundert ökonomische Ursachen und das Streben nach einer Verbesserung ihrer ökonomischen Stellung. Eine Reemigration erfolgte aus den Ländern, die nach 1945 unter kommunistische Dominanz geraten waren, was unter anderem zu einer Beseitigung des Privateigentums und des privaten Unternehmertums führte. Bei der Untersuchung der Gründe für die Reemigration dürfen wir auch den starken Stolz auf die Zugehörigkeit zum tschechischen Volk und den hohen Grad der Idealisierung der Verhältnisse in der Tschechoslowakei nicht übersehen.

Das waren die Hauptgründe dafür weshalb die Balkan-Tschechen so spontan auf den Aufruf der tschechoslowakischen Regierung zur Rückkehr in die Heimat reagierten. Im Gegensatz zur Zeit nach dem I. Weltkrieg schien der Zeitpunkt für eine Übersiedlung günstiger, denn die vorgesehene Aussiedlung der deutschen und ungarischen Minderheit aus der ČSR sollte günstige Bedingungen zur Erlangung von Existenzmöglichkeiten in Industrie und Landwirtschaft schaffen. Einer umfangreicheren Eingliederung finanzkräftigerer Einzelpersonen aus den Reihen der Landsleute standen vor allem ungelöste Fragen der Eigentumsüberführung aus dem Ausland in die ČSR im Wege, denn die meisten betroffenen Staaten (Rumänien, Jugoslawien) waren nicht bereit, entsprechende eigentumsrechtliche Konventionen zu unterzeichnen.